

GLOBALLASHUV SHAROITIDA PEDAGOGLARDA O'ZGARISHLARGA MOSLASHUVCHANLIK SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Qodirov Umarali Do'stqobilovich

*Surxondaryo viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy
markazi direktori, psixologiya fanlari doktori, professor. Telefon raqam
973507400*

Annotatsiya: maqola matnida globallashuv sharoitida o'zgarishlarga moslashuvchanlikning modellari va tiplari, adaptatsiya, adaptatsiya reaksiyasi, ijtimoiy adaptatsiya, tizimli, mazmunan va texnologik moslashuvchanlik holatlari izohlangan. O'zgarishlarga moslashuvchanlik psixologiyasi, ta'lim jarayonida yuz berayotgan turli o'zgarishlarga va yangilanish jarayonlariga tez va oson moslasha olish, ta'limdagi yangi yondashuv va strategiyalarni qabul qila olish, ularni egallash hamda o'z kasbiy amaliyotiga joriy eta olish hamda kasbiy o'sishining individual trayektoriyasini aniqlash va kasbiy deformatsiyani bartaraf etish usullari, o'qituvchi mahoratining rivojlanish bosqichlariga oid ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: o'zgarishlarga moslashuvchanlik, adaptatsiya, adaptatsiya reaksiyasi, ijtimoiy adaptatsiya, individual trayektoriya, kasbiy deformatsiya, moslashuvchanlik psixologiyasi, tez va oson moslasha olish.

Аннотация: в тексте статьи раскрываются модели и виды гибкости к изменениям в условиях глобализации, адаптации, адаптационной реакции, социальной адаптации, системной, содержательной и технологической гибкости. Психология устойчивости к изменениям, способность быстро и легко адаптироваться к различным изменениям и процессам обновления в образовательном процессе, принимать новые подходы и стратегии в образовании, осваивать их и внедрять в свою профессиональную практику. Методы определения индивидуальной траектории опухоли и устранение профессиональной деформации, информация об этапах развития педагогического мастерства.

Ключевые слова: гибкость, адаптация, адаптивная реакция, социальная адаптация, индивидуальная траектория, профессиональная деформация, психология гибкости, быстрая и легкая адаптация.

Annotation: the text of the article explains the models and types of flexibility to changes in the conditions of globalization, adaptation, adaptation reaction, social adaptation, systemic, content and technological flexibility. Psychology of

resilience to change, the ability to quickly and easily adapt to various changes and renewal processes in the educational process, to adopt new approaches and strategies in education, to master them and to implement them in their professional practice Methods for determining the individual trajectory of the tumor and the elimination of occupational deformation, information on the stages of development of teacher skills.

Keywords: adaptability to change, adaptation, adaptive response, social adaptation, individual trajectory, occupational deformation, psychology of flexibility, quick and easy adaptation.

Ma'lumki, o'z-o'zini tarbiyalash tafakkuri shakllanganidan so'ng o'qituvchining o'zini o'zi tarbiyalashni boshqarish mexanizmi vazifasini bajaradi. O'qituvchi faoliyat jarayonida o'quvchilarga ta'siri darajasi to'g'risida ma'lumot oladi. Ushbu ma'lumotni qayta ishlash jarayonida u o'z faoliyatining ayrim jihatlarini takomillashtirish to'g'risida qaror qabul qiladi, o'z-o'zini tarbiyalash dasturini belgilaydi va amalga oshiradi. Fikr-mulohaza asosida u o'zining ta'sir tizimiga oid yangi ma'lumotlarni oladi va ushbu tizimni takomillashtiradi.

Adaptatsiya (lot. adaptatio – moslashuv) – 1) organizmning turli yashash sharoitlariga moslashishi; 2) sezgi a'zolarining o'ziga ta'sir etadigan qo'zg'atuvchilarga moslashishi natijasida ularda sezgirlik darajasining o'zgarishi (masalan, ko'zning yorug'lik yoki qorong'ilikka moslashuvi).

Adaptatsiya reaksiyasi moddalar almashinuvi faolligining uzluksiz o'zgarib turishiga asoslangan. Odam organizmining moslashuv reaksiyasini tez (spesifik) va sekin (nospesifik), tug'ma (tur evolyutsiyasi jarayonida shakllangan) yoki orttirilgan (har bir organizm uchun o'ziga xos) reaksiyalarga bo'lish mumkin.

Ijtimoiy adaptatsiya (yunon. “adapto” – moslashish) – anomal bolalar individual yoki guruhli xulqlarining ijtimoiy qadriyatlar va xulq-atvor qoidalari tizimiga mos kelishi.

Bugungi kunda kasbiy o'zini o'zi takomillashtirish pedagoglar kasbiy faoliyatining o'ziga xos turi, ularni kasbiy tayyorlash va qayta tayyorlashning ajralmas qismi sifatida qaralmoqda.

Tizimli modulli o'qitishga yo'naltirilgan axborot texnologiyasining asosiy tavsifi moslashuvchanlik bo'lib, u yuqori texnologik yondashuv negizini tashkil etadi. Tizimli, mazmunan va texnologik moslashuvchanlikni o'z ichiga oladi.

Pedagogning o'zgarishlarga moslashuvchanlik psixologiyasi – u o'zini yetuk mutaxassis shaxs sifatida rivojlantirish va o'zini takomillashtirish, o'zini anglash, o'zini o'zi tarbiyalash, o'zini o'zi tashkil etish, o'zini o'zi tuzatish shakllarini izlash va amalga oshirish orqali kechadigan jarayondir.

Shu o'rinda pedagogning o'zgarishlarga moslashuvchanligini uning kasbiy o'sishining individual trayektoriyasini aniqlash va kasbiy deformatsiya (kasbiy to'yinganlik va charchash) larini bartaraf etish usullari belgilashini ta'kidlash joiz.

Pedagog o'zini o'zi takomillashtirishining dastlabki asoslari uning kasbiy rolini anglashi, tegishli pedagogik qarorlarni va ularning oqibatlarini chuqur his etishi, kasbiy faoliyatini umumlashtirish va uning istiqbollarini bashorat qilishi, o'zini o'zi boshqarish va o'zini rivojlantirish qobiliyatlari va tayyorgarligi. O'z-o'zini takomillashtirish jarayonining negizida mavjud mahoratlik darajasi (o'zini o'zi real) va uning modellashtirilgan holati (o'zini o'zi ideal) o'rtasidagi ichki ziddiyatlarni doimiy ravishda yengib o'tishning psixologik mexanizmi yotadi.

O'qituvchi shaxsining o'zini o'zi takomillashtirishiga quyidagilar kiradi: uning kasbiy kompetensiyasining shakllanish darajasini o'rganish; maqsadlar tizimini loyihalash; belgilangan maqsadlarga erishishning mazmuni va usullarini aniqlash; ma'lum bir vaqt davomida olingan natijalarni aniqlash va ularning belgilangan maqsadlar bilan o'zaro bog'liqligi; o'z oldiga yangi maqsadlar qo'ya olishi.

Ijtimoiy sharoit va muhit o'qituvchi shaxsining kasbiy rivojlanishini tezlashtirishi yoki sekinlashtirishi mumkin. Ijtimoiy omillar quyidagilarni o'z ichiga oladi: o'qituvchining bo'sh vaqt hisobi; o'qituvchi jamoasi va uning rasmiy rahbarlari faoliyatining uslubi; ta'lim tashkilotlarining o'quv-moddiy bazasining holati; o'zida ijodkorlik qobiliyatlarni rivojlantirish va o'z-o'zini tarbiyalashi uchun imkoniyatlarning mavjudligi; o'qituvchilarning moddiy va oilaviy yashash sharoitlari. O'qituvchi shaxsining kasbiy rivojlanishining eng muhim sharti - bu professional munosabat va qadriyat yo'nalishlari o'zaro muvofiqligidir.

O'qituvchi kasbiga va o'z-o'zini tarbiyalashga shakllangan haqqoniy munosabat, madaniy va insonparvarlik qadriyatlariga yo'nalishi ko'p jihatdan o'qituvchi shaxsining izchil rivojlanishi va uning kasbiy faoliyati muvaffaqiyatini belgilaydi.

O'qituvchi mahoratining rivojlanish bosqichlari. Shaxsning kasbiy rivojlanishi jarayonida quyidagi bosqichlarga ajratiladi: 1) kasbiy niyatlarni shakllantirish, kasb tanlash; 2) kasbiy tayyorgarlik; 3) kasbiy moslashish; 4) kasbiy kompetensiyalarni o'zlashtirish va takomillashtirish; 5) mahorat. Har bir bosqichning o'ziga xos vazifalari va mazmuni mavjud.

Birinchi bosqichda - kasbiy niyatlarni shakllantirish - tanlangan kasbning ijtimoiy ahamiyati, kasbiy tayyorgarlikning shakllari va usullari, faoliyat shartlari, moddiy mehnatga haq to'lash, mehnat mazmuni, ushbu kasbiy rolni bajarishga qo'yiladigan kasbiy talablar to'g'risida yetarli darajada tasavvurga ega bo'lishi kerak. Ushbu bosqichda kasbiy o'zini o'zi belgilash boshlanadi - insonning kasblar

dunyosida o'z o'rmini izlash, faoliyat sub'ekti sifatida o'ziga nisbatan munosabatni shakllantirish, o'z jismoniy va intellektual kuchlari, qobiliyatlari, qiziqishlari, moyilliklari, qadriyat yo'nalishlari, qarashlarini taqqoslashning murakkab va uzoq jarayoni, kasbiy faoliyat talablari bilan professional o'zini o'zi aniqlash jarayoni shaxsning ma'lum ijtimoiy mavqega ega bo'lish ehtiyoji o'rtasidagi dialektik qarama-qarshilik bilan tavsiflanadi.

Kasbiy tayyorgarlik bosqichida kasbiy-pedagogik yo'nalish, kasbiy bilimlar, ko'nikmalar, ko'nikmalar tizimi, odatdagi kasbiy muammolarni hal qilish usullari shakllanadi.

Kasbiy moslashish bosqichi – tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida faoliyatni rivojlantirish, kasbiy bilim va ko'nikmalarni takomillashtirish, faoliyatni umumlashtirish usullari bilan tavsiflanadi.

Kasbiy kompetensiyalarni o'zlashtirish va takomillashtirish bosqichida me'yoriy faoliyatni barqarorlashtirish, professional pozitsiyani shakllantirish, shuningdek, bilim, ko'nikma va malakalarning o'zaro bog'langan komplekslari amalga oshiriladi. Shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish orqali ijodiy darajadagi faoliyatning eng maqbul uslubini takomillashtirishga olib keladi.

Uslubiy loyihalar, tadqiqot natijalari, kuzatuvlarimiz va ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish orqali - o'qituvchilarning kasbiy o'z-o'zini takomillashtirishini tashkil etishning quyidagi tamoyillari aniqlandi:

O'z-o'zini rivojlantirish uchun ongni shakllantirish tamoyili - pedagogik o'z-o'zini tarbiyalashni tashkil etishda asosiy va etakchi hisoblanadi, chunki munosabat har qanday o'z-o'zini tarbiyalash tizimida boshqaruvchi mexanizm vazifasini bajaradi. Darhaqiqat, kasbiy pedagogik o'z-o'zini tarbiyalashni tashkil etish ichki va tashqi ta'sir etish omillar majmuasini yaratish orqali o'qituvchining o'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan munosabatini shakllantirishga erishiladi. Ushbu majmua g'oyaviy ta'sirlar, ma'naviy va moddiy rag'batlantirish orqali o'z-o'zini tarbiyalashga ichki motivatsiya (qiziqish)ni yaratishni, o'z-o'zini tarbiyalash ishlarini nazorat qilish tizimini, o'qituvchining o'zini o'zi tarbiyalashi uchun sharoit yaratish va optimallashtirishni o'z ichiga oladi.

Pedagogik introspektivlik (ichki xususiyatlarni rivojlantirish) tamoyili - o'qituvchi kasbiy malakasining doimiy tahlilini o'z ichiga oladigan, takomillashtirishni talab qiladigan elementlarni aniqlashga qaratilgan o'qitish faoliyatidir.

Pedagogik introspektivlik asosida o'qituvchi ma'lum bir davr uchun maqsad va vazifalarni, o'z-o'zini tarbiyalash mazmunini shakllantiradi, o'z-o'zini tarbiyalash usullarini tanlaydi. Pedagogik introspektivlik printsiipi o'z-o'zini tarbiyalashning haqiqiy individualizatsiyasini ta'minlaydi, o'qituvchining kasbiy

faoliyatining ushbu muhim sohasidagi rasmiyatchilik va stereotiplarni istisno qiladi.

Rejalashtirish tamoyili - o'z-o'zini tarbiyalash ishi bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishni, o'z-o'zini tarbiyalashning o'quv-moddiy bazasini va o'qituvchi faoliyatining boshqa o'ziga xos shart-sharoitlarini hisobga olishni talab etadi. Ushbu tamoyil o'z-o'zini tarbiyalash ishlariga vaqtni to'g'ri taqsimlashga, pedagogik introspektiv asosida aniqlangan muammolarni bartaraf etish ketma-ketligini ishlab chiqishga va kuchlarni ma'lum bir vaqt ichi (rejasi)da ko'zda tutilgan muammolarni hal qilishga yo'naltirishga imkon beradi.

Murakkablik tamoyili - pedagogik faoliyatni aks ettiruvchi tizimda o'z-o'zini tarbiyalashni o'z ichiga oladi. Ta'kidlash joizki, o'qituvchi ta'lim muassasasida ishlagan yillar davomida har kuni kasbiy-predmetli va psixologik-pedagogik bilim va ko'nikmalarini takomillashtirishi o'ta muhimdir. Va bir yil yoki bir necha yil davomida chuqur amaliy yoki nazariy-ilmiy rivojlanish uchun murakkab yoki ilmiy xarakterdagi har qanday mavzuni olishi tavsiya etiladi.

Boshqarish va o'zini o'zi boshqarish tamoyili o'z-o'zini tarbiyalash o'z-o'zini tarbiyalash ishining sifatli holati va uning samaradorligi to'g'risida ma'lumot olish uchun zarurdir.

O'qituvchilarning kasbiy o'z-o'zini takomillashtirishlari o'zaro bog'liq ikki shaklda amalga oshiriladi - o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tashkil etish. Bular o'zaro bir-birini to'ldiruvchi, shaxsning faoliyatiga o'zaro ta'sir ko'rsatadigan shakllardir. Shu bilan birga, bu ikkalasi nisbatan mustaqil jarayon bo'lib, ularni tashkil etish umumiy va maxsus shartlarni nazarda tutadi.

O'z-o'zini tarbiyalash - shaxsning ijobiy xususiyatlarini muntazam ravishda shakllantirish va rivojlantirish va salbiy illatlarini yo'q qilish uchun faol, maqsadga muvofiq inson faoliyati vazifasini bajaradi.

O'qituvchining o'zini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari:

- pedagogik bilimlarni doimiy ravishda to'ldirish; - pedagogik mahoratni takomillashtirish; - umumiy dunyoqarashni kengaytirish; - axloqiy va jismoniy takomillashtirish; - ish kuningizni samarali tashkil etish qobiliyati.

O'z-o'zini rivojlantirishning boshlang'ich nuqtasi o'zini o'zi bilishdan boshlanadi.

O'z-o'zini bilish vositalari:

- o'zini kuzatish natijalari bilan o'ziga nisbatan munosabatini taqqoslash; - o'zini boshqalar bilan taqqoslash; - o'z faoliyati zaxiralarini tahlil qilish.

O'z-o'zini tashkil qilish usullari:

- o'ziga ishonish; - o'zini o'zi rag'batlantirish; - o'z-o'zini tanqid qilish; - o'zligini boshqara olish; - o'z-o'zini o'qitish; - o'z-o'zini gipnoz qilish.

Ushbu tarkibiy qismlarning barchasi pedagogik mahoratda namoyon bo'ladi:
- kognitiv (bilish); - konstruktiv (loyihalash); - tashkiliy; - kommunikativ (muloqotmandlik).

A.K.Markovaning fikricha, kasbiy mas'uliyatning namoyon bo'lishi bu professionalikka o'tish sanalib, u quyidagi xususiyatlar orqali tushuntiriladi¹:

1. Professional ishlash xususiyatlari – yuqori mahsuldorlik va samaradorlik;
2. Faoliyat sub'ektining bilimlari, qobiliyatlari va ko'nikmalari – kasbiy mahorat, fikrlash uslubi, intuitsiya darajasi, kasbiy muammolarni hal qilishda mustaqillik, yuqori darajadagi malakalar va kasbiy kompetensiyalar;
3. Faoliyat sub'ektining individual psixologik fazilatlari – shaxs sifatida mehnat munosabatlarini rivojlantirish imkoniyati, ijobiy ijtimoiy ahamiyatga ega maqsadlarning mavjudligi;
4. Kasbiy yo'nalish orqali o'zini o'zi o'zgartirish – kasbiy faoliyat talablari, kasbiy etikaviy normalar, axloqiy me'yorlar kabilarni o'zlashtirish;
5. O'zini kasbga va kasbni o'ziga moslashtira olish ko'nikmasi, hamkorlik qilishga qobiliyat;
6. Shaxs holatini tavsiflovchi belgilarga ega bo'lish – ijobiy o'z-o'zini anglash, o'z qadr-qimmatini bilish: ijobiy kayfiyatning ustunligi, o'z kasbidan qoniqish, o'zini mutaxassis sifatida qabul qilish, kasbiy motivatsiyaning barqarorligi, tajribaga asoslangan qaror qabul qilish qobiliyati va hokazo.

Yuqorida keltirilgan barcha psixologik sifatlar, bo'lajak mutaxassislar uchun kelgusi faoliyatining samaradorligini ta'minlovchi psixologik omillar sanalib, ularsiz amaliyotda hech qanday muvaffaqiyatlarga erishib bo'lmaydi. Demak, barcha darajalardan o'tgan va o'quv faoliyatini muvaffaqiyatli tashkil eta olgan faol pedagogni o'z sohasining mutaxassisi deb hisoblashimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, pedagogning o'zgarishlarga moslashuvchanligi o'z-o'zidan paydo bo'lib qolmay, balki, pedagog kasbiy o'zini o'zi takomillashtirishi tashqi kasbiy talablarga, pedagogik faoliyat shartlariga va shaxsni rivojlantirish dasturiga muvofiq kasbiy malakasini oshirishi, kasbiy ahamiyatga ega fazilatlarni ataylab rivojlantirishi orqali amalga oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Markova A.K. Psixologiya professionalizma. M. vt. Izd. Yunayt, 2004. – S.144.
2. Bortsova M.V. Faktory stanovleniya nachalnyx form otvetstvennosti lichnosti: teoreticheskiy aspekt: Monografiya / M.V. Bortsova. - Slavyansk-na-Kubani: Izdatelskiy sentr SGPI, 2007. – S.58.

¹Markova A.K. Psixologiya professionalizma. M. vt. Izd. Yunayt, 2004. – S.144.

3. Oribboyeva D.D., Mamaturaimova M.A. Shaxs ruhiyatida sensor deprivatsiyaning namoyon bo'lishi // NamDU ilmiy axborotnomasi. №1, 2018, 355-b.

4. Yaxshiboyev G'.X., Ergasheva G.A. Orfografiyani adaptiv o'rgatishning psixologik-pedagogik asoslari // SamDU ilmiy axborotlari., №6, 2019, 163-b

5. Saidova G.H., Kaxarova D.S. Bo'lajak o'qituvchining ijodiy imkoniyatlari // BuxDU ilmiy axboroti., №2, 2020, 340-b.

6. Turaxonov A.E., Otvetsvennost kak psixologicheskoe yavlenie // TDPU "Ilmiy axborotlari" ilmiy-nazariy jurnali. №3/2020 – 244 b.

7. Turaxonov A.E., Kasbiy mas'uliyat shakllanishida kasbiy kompetentlikning roli xususida // TDPU "Ilmiy axborotlari" ilmiy-nazariy jurnali. №4/2020 – 233 b.

8. Turaxonov A.E., Talabalarda kasbiy mas'uliyat shakllanishini ro'yobga chiqarish imkoniyatlari // TDPU "Ilmiy axborotlari" ilmiy-nazariy jurnali. №1/2021 – 199 b.

9. Turakhonov A.E., ON THE ROLE OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL RESPONSIBILITY. // ACADEMICIA, ISSN: 2249-7137, Vol. 11, Issue 3, March 2021, Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492. S. 1592.

10. Kodirov U.D., Turaxonov A.E., ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ // ISSN 2308-4804. Science and world. 2021. № 6 (89). Vol. II. S. 74.

internet havolalari

1. <https://algoritm-centr.ru/uz/history/opisanie-opyta-raboty-vospitatelya-po-professionalnomu.html>

2. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/01/25/even-in-industries-where-majorities-can-telework-some-face-challenges-working-from-home-during-pandemic>.

<https://uz.wikipedia.org/wiki/Adaptatsiya>